Prohászka Lajos

A BUJDOSÓ*

*„Et ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus satanæ, ut me colaphizet".***

2Kor 12,7

Ennek a magányos Vándornak [a németségnek] van itt az európai végen, Nyugat és Kelet érintkező pontján, egy örök vitatkozó társa, – társa nem annyira vérben és szellemben, nem is elhívatásban és életszervezetben, mint inkább történeti sorsban: – a magyar. Magányos ez is az európai népek közös tűzhelyénél. Rokontalan és magára hagyatott, sőt nem szívesen tűrt jövevény, aki a századok hosszú során át valóban megható igyekezettel fordította arcát Nyugat felé és próbált Európa „jó gyermeke" lenni, s akit mégis mindig elkönyököltek, félbarbárnak néztek, nem ismertek, vagy ami ennél is rosszabb: félreismertek. S nem utolsó sorban ez a mostoha meg-nem-értés és kitagadottság az oka, hogy maga sem jutott még el létének világos öntudatára. Mert míg egyfelől levetkező, meghódoló alázattal éretlennek és parlaginak szégyenkedte magát a nyugati nagy kultúrákkal szemben, addig másfelől dacos szédülettel tántorodott el tőlük, csak azért is szemet hunyt a tények ultimátuma előtt, főleg, amikor ősi erejének zúzódását féltette tőlük. Nem szorul bővebb megvilágításra, hogy mindkét irányú magatartás alkalmatlan arra, hogy benne igazi önismeret kifejlődhessék. Nem mintha a magyar visszatorpanna az öneszméléstől, vagy egyáltalán híjával volna az erre való képességnek. Sőt, nincs még egy nép Európában, amely sorsa felett annyit és annyiszor töprengett volna, amely sorsát és jellemét úgy egymásban látta volna, mint éppen a magyar. Ezt azonban tagadhatatlanul mindig bizonyos egyoldalúsággal tette: szemléletét a vérségi kötelék, a pártszenvedély, legfőként pedig a történeti helyzet homályosította, s ezért lényegest és lényegtelent, történetit és történetfelettit, hagyományt és ábrándot, igazi teremtő lelkiséget és puszta retorikát sajátosan összefodrozott, anélkül, hogy valaha is egységes képet tudott volna önmagáról kialakítani. Másfelől viszont joggal mondhatnók azt is, hogy ennek az egységes képnek örök hiánya határozta öneszmélkedését már eleve egyoldalúvá. Mert az ilyen egységes történetszemlélet a közösség számára

Az önmagáról alkotott egységes kép hiánya

* A szerző *A Vándor és a Bujdosó* című könyve (1936) magyarságra vonatkozó részének bevezetője.

** „És hogy a kijelentések nagysága miatt el ne bizakodjam, tövis adatott nékem a testembe, a Sátán angyala, hogy gyötörjön engem(, hogy felettébb el ne bizakodjam)." Károli Gáspár ford.

kétségkívül hatalmas erőtartalék, *réservoir*, amely főként sorsának vesszőcsapásai idején egységes akaratkifejtését lehetővé teszi. Magyarország ezzel szemben – amint arra később még vissza fogunk térni – mindig a „vagy-vagy" hazája. Ha a tragikum lényegét legáltalánosabb, mondjuk metafizikai jelentésében abban láthatjuk, hogy a különböző, egymást kizáró értékirányulások egy lélekformában egyenlő erővel lépnek fel, anélkül, hogy ez a lélek a maga ősi gyökértartalmából egységes és kiegyenlített megoldásukra képes volna, akkor a magyarság sorsa éppen ebből a szempontból joggal nevezhető tragikusnak. Ez az egységes ráirányulás, amely a múlt egységes szemléletében érik aktuális készséggé, a magyarságban kiváltképpen azért nem fejlődhetett ki, mert *nincs mítosza*. Az olyan mítosznak, mint aminő az olasznál a latin tradíció, az angolnál a választottság tudata, a franciánál a formális *éthosz*, átszőve később a forradalom megszállottságával, vagy aminő a németnél a vándorlás *daimoniája*; amely mindenütt misztikus erőforrása a közösségi szolidaritásnak; amelyből a nemzeti misszió eszméje sugárzik elő, s amely a szétoldódás peremén is összefogja a közösség minden egyes tagját, mint eleven abroncs: – az ilyen egyetemesen átfogó mítosznak a magyarság kétségkívül mindenkor híjával volt, vagy helyesebben: történeti fejlődésében valahol visszahozhatatlanul elvesztette, talán eltékozolta… Ezért tulajdonképpen csak ígérkezéseiből hámozható ki. Az egyetlen mítosz vagy inkább mitikus csíra, amely karakterologikus szempontból megfejtő jelentőségű lehetne, az a lázadó magyaré, akinek örök prototípusa a négyfelé hasított Koppány, s akit mint a magyar öncélúság halálos dacú harcosát ezer ismétlődő változatban ismerünk történetünkből. De fejlődhetik-e ki mítosz a lázadás irányában? Lehet-e életet igazoló, nemzeti küldetést jelölő a lázadás? Talán igen (bizonyság rá Prométheusz!), de ez mindenesetre – és a végzetes épp ebben rejlik – nem az egész magyarságé. Vagy állíthatná-e valaki elfogulatlanul, hogy Szent László és Széchenyi, Werbőczy és Berzsenyi, Pázmány és Arany, akik ugyancsak egy-egy jellemző típusát mutatják a magyar lelkiségnek, egyformán belefférnek a lázadó mitikus életformájába és belőle teljességgel érthetővé válnak? Így vonul fel azután a magyar horizontra e mítosz elégtelenségének érzetében a nemzeti missziónak egy mindenesetre egyetemesebb eszméje: a török-tatárverő magyaré, aki elrendeltetve Európa védőpajzsa a Kelettel szemben. Önkénytelenül feldobbanhat ugyan itt is a kérdés, hogy az a sok vér, amely a magyar *humus*t öntözte, nem volt-e képes más missziótudatot kisarjasztani, mint csupán azt, amely Árpád keménynyakú népét idegen fajok és más kultúrakarat eszközének, önfeláldozó előőrsének tekinti? Közelebbről nézve ez a nemzeti hivatáseszme valóban inkább dekoratív vigasznak látszik, mint izmosító, erőfakasztó életigazolásnak. Ezért ha a mítosz lehetőségei talán meg voltak is ebben az irányban, kifejlődése mégis leküzdhetetlen akadályokba ütközött, mivel a magyar hősiségnek ez a mindenáron célját kereső, elkülsősítő, reflexív-racionális felfogása épp a benne rejlő mitikus vonásokat szekularizálta. Ebből magyarázható, hogy ezt az eszmét is idővel a pártszellem sajátította ki magának, és ezzel belevonva a politikai szenvedélyek kockave-

A „vagy-vagy" hazája

„(…) szemléletét a vérségi kötelék, a pártszenvedély, legfőként pedig a történeti helyzet homályosította, s ezért lényegest és lényegtelent, történetit és történetfelettit, hagyományt és ábrándot, igazi teremtő lelkiséget és puszta retorikát sajátosan összefodrozott, anélkül, hogy valaha is egységes képet tudott volna önmagáról kialakítani."

Közösségi mítosz hiánya

A lázadó mítosza

tésébe, az önismerésnek végképp fonalát szegte. A magyar sors: talány, amelynek önmaga előtt való megfejthetetlensége idő folyamán csak növekedett. Ezt a talányszerűséget, mondhatnók úgy is: középpont-nélküliséget érezték és fájlalták még eddig mindazok, kik legtisztábban és legmélyebbre jártak, bizakodók és hitevesztettek egyaránt, „a mese és az átok" megszállottjai, akik ebben a magyarságnak még fejletlen, még el nem érkezett voltát, és akik ebben tartós tragédiáját látták.

Lázadás és önfeláldozás: ha a mítoszfejlődés útja meg is akadt ebben az irányban, mégis, a magyarság lelki alkatát erről közelíthetjük meg legbiztosabban. Bármily eltérő ugyanis egymástól a ráirányulásnak ez a kettős formája, a magyar akaratban végzetesen mindig egymás felé sodródik, egymás lobbanásaiból fog tüzet és végül egymás szenvedéseiben ölelkezik. A lázadó magyar éppúgy önfeláldozó, mint ahogy viszont az önfeláldozó, a vérével adakozó magyarnak valamelyik lelki csücskében egy kissé mindig a lázadó lappang. A két életiránynak ez az összeszövődése azonban, ameddig csak történeti emlékezésünk visszaér, mindig egyensúlyozatlan volt, aminek magyarázatát kétségkívül a magyarságnak valamilyen ősi élményében kell keresnünk.

Valahonnan Keletről indult el és vérében magával hozta a széles puszta igézetét és vele a szilaj, portyázó kedvet. De ugyancsak magával hozta a puszták átkát is: a rest álmot és ezzel a vágyat a rejtettség és elzárkózás után, ahol nem lappanganak ordas veszélyek és ahol nincs tartós nyugtalanság. Ez a naiv önbizalom, amely az egész világgal hetykén szembefordul, mégis anélkül, hogy létét ki akarná tágítani, ez az ösztönös önelégültség, vagy inkább lételégültség, amely mindig csak a közvetlenül adottra tekint, jellemzi a magyarságot már történetbe lépése kezdetétől fogva. Mint ahogy a németség az észak búskomor *daimoniá*jával terhelve kel útra, úgy kíséri a magyart, ezt a „keleti rajt" a *finitizmus* érzése, amely idegenkedik mindattól, ami problematikus, ami megoldatlan és várakozásra késztető, viszont elszántan a szűkös, a biztos, az állandó felé húz és tetté csak ott válik, ahol létének jó elhatárolásában, úgyszólván körülsáncolásában nyilvánulhat. Kétségkívül: nem is képzelhető mélyebb ellentét, mint a német *daimoniá*nak örök változásban örvénylő és a végtelen felé ívelő életformája és a magyar finitizmusnak nyugalomról, állandóságról, kimértségről tanúskodó szelleme között. Hogy a magyar léleknek ez a kozmikus lezártsága közvetlenül minő indítékokból keletkezett, arra nézve természetesen találgatásoknál tovább sohasem fogunk jutni. Alkalmasint már ott fejlődött ki a távoli, nap verte síkokon, a költöző népek és fajok olvasztójában, ahol századokon át sodortatva és maga is sodorva minduntalan tapasztalnia kellett a külső kényszer és nyomás kereszttüzét, és magára utalva, egymást fedezve kellett fennmaradásáért küzdenie. Első nyomát abban az ösztönös körültekintésben láthatjuk, amellyel magának földrajzilag határolt, vonulásában megállást jelző „szállásföldet" keresett, és abban a védelmi rendszerben, amellyel a megszállt terület természeti zártságát még mesterségesen fokozni törekedett. A gyepű és gyepűelve, mint céltudatosan kiképzett országválasztó, a magyarság e finitista lelki hajlandóságának jellemző tanúsága. Igaz ugyan, hogy a határvédelemnek ezt a módját a középkor elején Európa-szerte ismerték és már századokkal előbb a germánok is alkalmazták. Minő más lelkiségre vall azonban a németség térbeli elhelyezkedése, mindenfelől nyílt határaival, ahol ezek a mesterséges akadályok inkább a széttagolást és kiterjeszkedést segítették elő és idővel elenyészve, a végtelenbe törő vágynak nyitottak utat. A magyarság ezzel szemben a Kárpátok övével valóban eltorlaszolta, elszige-

Végesség, lezártság, hamis állandóság

Gyepűszellem

telte magát, nemcsak térbelileg, hanem bizonyos tekintetben lelkileg is és magabízón, pusztán a saját erejére hagyatkozva, a távoli, a túlnan rejlő világ meghódításának, a rajta való uralkodásnak vágya nélkül, a „gyepűn-innenit" úgyszólván állandó életformájává tette. Ez a *„clausa"* mögött veszteglő szellemiség szól hozzánk még századok múlva is az *„extra Hungariam non est vita"* elvéből. Ez jut kifejezésre a magyarságnak minden idegennel szemben ösztönös óvakodásában és gyanakvásában, még ott is, ahol erre nincs oka, és érteti meg, hogy egyszer birtokba véve és körül torlaszolva az országot, sohasem tett kísérletet – legalább is komolyan és tartósan – a terjeszkedésre. Ha nem vert volna is éket a testébe az idegen hódítás épp akkor, amikor a kereszteshadjáratok és a nagy felfedezések után egész Európa útrakél: önelégült szelleme akkor is visszatartotta volna minden gyarmatosító vállalkozástól. Természetének kevéssé alkalmazkodó, stabilis, valóban „úrfajta" szelleme is ebben a finitizimisban leli magyarázatát. Ezért nem ismeri a spontán, organikus, hajlékony fejlődést. Fejlődése mindig lökésszerűen, mondhatni erőszakosan, külső tényezők hatására jött létre. Körülövezve, elkerítve, mintegy a változhatatlanra beállítva önmagát, bizonyos csüggetegségben, úgyszólván állandó lelki nyomás alatt él. Ezért növesztette magában a tűrésnek példátlan, valósággal hősies készségét, de viszont innen van a hajlama is az időről-időre hirtelen fellobbanó, féktelen kitörésre. A sokat emlegetett ősi magyar bűn, a „szalmaláng" igazi értelme, mondhatni metafizikai gyökere is itt, ebben a finitizmusban rejtőzik. Aki ezen a földön él, az az élet felvetette problémákat csak valamilyen formájú megoldottságukban tűri. A nyitva hagyott, állandóan izgató problémáktól éppúgy irtózik, mint ahogy nem fog soha beletörődni abba, hogy ne a Kárpátok zárt öve foglalja be földjét. Ezért nincs türelme a feszültségek kiviselésére, s ahol felnyílnak, ott az ősi gyepűvágók védekező ösztönével tüstént, azon módon megoldásukat is akarja. A folytonosságot hangsúlyozó, végtelenségbe fonódó, mozgalmas vitalitással szemben ez a lekerekítésre törekvő, széles-nyugalmas mezőkben foltonként kirobbanó lelkiség jellemzi a magyar ornamentikát is. S ugyanerről a kimért, feszes és fojtottságában fel-fellobbanó, „nagyot-ugró-kedvű" szellemiségről vall az ősi magyar zene is. A magyar a maga szomorúságát és sóvárgását hangokban is valamiképpen lezárja: nem olvad fel benne, mint a szláv, nem ágaskodik ellene titáni küzdelemmel, mint a német, de nem is játszik vele, mint az olasz, hanem úgyszólván bokrétába köti. Amennyire muzsika egyáltalán egyértelmű, lehet, a magyar, a maga monodikus jellegével, kétségkívül az: a fantasztikus, koboldszerű, bizonytalanságban szétfolyó kívül esik kifejezési lehetőségén.

Gyanakvás és elégültség

Tűrés és féktelen kitörés

Szalmaláng és tusakodás

És ez a pusztai nép, egyfelől szüntelenül gyürkőzve, másfelől biztos, védett zugról álmodozva, a rokonnépek nyomása elől idemenekül a latin–germán kultúra gyűrűje mellé, amely szembelép vele és megállítja útjában. Ez az egészen más belső törvényszerűségből élő kultúra pedig megejti őt, ősi isteneinek megtagadására készteti, átformálja, sok tekintetben ki is vetkőzteti magával hozott jelleméből. Mint ahogy Észak germán vándorát örökre megigézte Dél napfény-arca, úgy fogja meg most ellenállhatatlan erővel ezt a Kelet kebeléről ideszakadt ifjabb jövevényt a római gondolat heroldjává szegődött Nyugat germán szelleme és életformája. Hiába zárja el határait, hiába övezi magát a Kárpátok gyepűjével, hiába érzi idegennek és tusakodik ellene: a vándor az ellenállásokon keresztül is idehozza és vérébe oltja a feszültséget, úgyszólván „belevándorol" a magyar történetbe, eszméivel és intézményeivel, problematikájával és *éthoszával*, és ezzel akarva-nemakarva, sorsává válik.

S itt rejlik a magyar életmagatartás örök egyensúlyozatlanságának gyökere. Innen kezdődik a tragikus párharc a két, lényegében ellentétes kultúrakarat közt, a végtelenség és a határoltság párharca, amely egy évezrede folyik. A Nyugat szelleme valóban a tövis a magyarság testében, a *stimulus carnis*, vagy ha jobban tetszik: a *stimulus animi*, amely nem hagyja nyugodni, amely beleunszolja a változás árjába, és zárkózásra hajló, önelégült életérzésében felborzongatja a bizonytalanságot. Kezdetben, a középkor századaiban, amikor a magyar finitizmusnak ezt a kitágítását még főként a latin univerzalizmus szellemének közvetítésével idézte elő, s amíg a magyarság szervezőereje mérsékelni tudta a germán végtelenség atomizmusát: ez az ösztönzés szerencsés és sokat ígérő volt. Az újkorral azonban a magyar lélek európai helyzete mind tragikusabbá vált. A modern Európa kialakulása magyar földön egy katasztrófáktól sújtott közösséget talált, amelyben a régi, lappangó ellentétek egyre jobban kiéleződtek. Kelet, amelyből egykor maga is kiszakadt, s ahonnan magával hozta szellemének finitista irányát, testére zúdul és megsemmisítéssel fenyegeti nyugativá alakult életformáit. Hogy gátat vessen neki és védelemre szervezze azt, ami a régi, széttört gyepükön innen még megmaradt, nagy elszánással maga is segít azok széttörésében, s kapuit sarkig kitárva Nyugat vándora előtt, sorsközösséget vállal vele, de ezzel viszont végképp áldozata lesz az ő végtelenségvágyának, s ezért – nem maradván már egyebe – önnön testéből-szelleméből kényszerül „gyepűt csinálni" most Nyugat ellen. A régi térbeli gyepűvonal ilyenformán mindinkább az egyéni lélekbe szorul vissza. Kívüle: már csupa bizonytalanság; mögötte viszont: az elesettség nyomasztó tudata. Azóta minden magyar magányos, elárvult strázsa, sokszor maga sem tudva, hova és kihez tartozik; de meghúzódva lelki védővonala mögé, híven vigyáz és küzd, sokszor maga sem tudva, ki ellen – Kelet ellen, Nyugat ellen; – és nem tudva, miért, – mert nincs másképp, mert „így rendeltetett el". Ez a magyarság sorsa immár négy évszázad óta. S ebben az örökös hányattatásban vált mindinkább hontalanná valóban „szellemi bujdosóvá" saját hazájában.

Kelet ellen, Nyugat ellen

„A Nyugat szelleme valóban a tövis a magyarság testében, a* stimulus carnis, *vagy ha jobban tetszik: a* stimulus animi, *amely nem hagyja nyugodni, amely beleunszolja a változás árjába, és zárkózásra hajló, önelégült életérzésében felborzongatja a bizonytalanságot."